

Шиловська О.М. Особливості розуміння власного досвіду молодшими школярами та підлітками *Досвід особистості: теорія і практика. Збірник матеріалів ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (27-28 лютого 2020 р., м. Ніжин) / за ред. М.В. Папучі. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. [283 с.] С. 263-268.*

Шиловська О.М.
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ТА ПІДЛІТКАМИ

Протягом періоду молодшого шкільного віку на якісно новому рівні реалізується потенціал розвитку дитини як активного суб'єкта, що пізнає оточуючий світ і самого себе, особистості, яка набуває власний досвід проживання, переживання, усвідомлення життєвих подій.

На відміну від достатньо "спокійного" з точки зору особистісного розвитку молодшого шкільного віку, підлітковий характеризується інтенсивним розвитком особистості. І якщо у молодшому шкільному віці ми розглядали наратив як засіб саморозвитку, то у підлітковому віці, ми передусім розглядали б його як засіб самопрезентації і створення тих образів, які приймаються референтною групою чи дозволяють підвищити свій соціальний статус.

Порівняльний аналіз особливостей розуміння та інтерпретації особистого досвіду проводився шляхом аналізу наративів молодших школярів та підлітків на основі виявлення таких його характеристик як діалогічність, самототожність, несуперечливість, відкритість за самоцінність.

Характеристики особистісного досвіду, на які ми спираємося у даній роботі були виокремлені Н.В. Чепелевою [1].

Основним новоутворенням, яке впливає на розвиток діалогічності у дитини молодшого шкільного віку ми вважаємо розвиток самосвідомості.

264 Дитина починає розуміти, що вона є індивідуальністю, на яку діють різні соціальні фактори. Вона повинна вчитися і в процесі навчання змінювати себе, присвоюючи знання, ідеї, які існують у суспільстві, систему соціальних очікувань щодо поведінки і ціннісних орієнтацій. Разом з тим молодший школяр переживає свою унікальність, прагне ствердити себе серед дорослих і ровесників. Таким чином дитина молодшого шкільного віку досить чутлива до культурних, соціальних і ситуаційних впливів.

Однак їй не властива така характеристика особистісного досвіду як діалогічність, оскільки вона ще не в змозі самостійно проінтерпретувати ні зміст соціальних впливів, ні події власного досвіду. Синтез нових смислів в даному віці найчастіше відбувається в діалозі з іншими людьми. Під

керівництвом дорослого дитина може виокремити основні події власного життя, але, як ми вже зазначали, у неї немає достатнього досвіду для їх аналізу та інтерпретації.

Зауважимо також, що смисловий простір особистості у даному віці досить обмежений, можна сказати, що у молодшому шкільному віці він лише починає формуватися, адже є лише невелика кількість інтерпретованих і осмислених дитиною подій, які знайшли своє відображення в її картині світу.

Таким чином, прояв діалогічності у наративах молодших школярів суттєво відрізняється від прояву у наративах підлітків і характеризується: підвищеною чутливістю до соціокультурних і ситуаційних впливів; відсутністю у текстах різних смислових позицій, цитат, прихованих смислів; обмеженням героїв тексту автором і його найближчим оточенням. На наш погляд, можна говорити лише про "зародження" діалогічності у наративах молодших школярів.

Криза внутрішньої позиції у підлітковому віці зумовлює вибір тих подій життя, як діти розкривають у своїх розповідях. Змінюється ставлення до себе, отже й до оточення (сім'ї, школи, однолітків). Внаслідок цього при усвідомленні подій власного життя у підлітків спостерігається певна чутливість до ситуаційних та соціальних впливів, але цей вплив обмежений невеликою референтною групою. В текстах присутня подієва насиченість, але, зазвичай, відбиваються події, які емоційно зафарбовані. У нарративах підлітків серед героїв тексту найчастіше виділяються: автор, члени сім'ї, друзі, значимий дорослий, люди, яких дитина ігнорує в своєму житті або не сприймає за якихось причин. Дається опис їх взаємодії і розкривається ставлення автора до них. Іноді зустрічається наявність цитат, що сподобалися (зазвичай із статусів у соціальних мережах), використовується підлітковий сленг. У даних наративних текстах немає різних смислових позицій, радше є різні ролі й образи: "я не люблю настирливих і недовірливих людей.

Таким чином в наративах підлітків проявляється недостатня діалогічність, що обумовлено чутливістю до соціокультурних і ситуаційних впливів невеликої референтної групи та відсутністю у текстах різних смислових позицій, наявність відображення різних ролей та образів.

265

Досліджуючи прояв самототожності як характеристики особистісного досвіду, ми дійшли висновку, що розвиток і прояв самототожності у молодших школярів, як і у підлітків обумовлюється особистісним розвитком дитини. Зокрема, у даному віці розвивається особистісна рефлексія як здатність самотійно встановити межі своїх можливостей. Крім того, вона проявляється у можливості виокремити особливості власних дій і зробити їх предметом аналізу. Однак лише за допомогою дорослого дитина здатна проаналізувати, як події минулого впливають на її теперішній момент життя. В молодшому шкільному віці майбутнє у наративі або не описується, чи уявляється досить розмито, або досить часто змінюється. Дитина не усвідомлює себе автором свого життя. Серед цілей, які діти прагнуть досягнути у майбутньому найчастіше зустрічаються: отримання вищої

освіти, матеріальний достаток, професійна діяльність, створення сім'ї. Частина досліджуваних не можуть визначити свої життєві цілі і не уявляють свого майбутнього. У наративах дітей молодшого шкільного віку відсутня широта часової перспективи і ретроспективи особистісного простору. І якщо при участі дорослого дитину можна підвести до ретроспективного аналізу подій власного життя, то аналіз перспективи ускладнений навіть при участі дорослого.

Самототожність як характеристика особистісного досвіду, у дітей молодшого шкільного віку лише починає формуватися. Початок формування самототожності у дітей молодшого шкільного віку характеризується: здатністю за допомогою дорослого проаналізувати зв'язок між минулим і теперішнім; відсутністю широти часової перспективи і ретроспективи; обумовленням впливом дорослого планування майбутнього дитини.

Порівнюючи наративи молодших школярів та підлітків, ми дійшли висновку, що на формування самототожності у підлітків впливає розвиток самосвідомості, здатність до рефлексивного мислення і абстрагування, що активно розвиваються у підлітковому віці. Розвиток когнітивної сфери підлітків, а саме: висування і перевірка гіпотез, побудова прогнозів, аналіз та оцінка своїх розумових дій, здатність розмірковувати про можливості, які безпосередньо не дані, здатність відмежуватися від конкретної реальності, призводить до того, що підлітки починають більше мріяти.

Серед цілей, яких підлітки прагнуть досягнути у майбутньому найчастіше зустрічаються: створення сім'ї (інколи з описом особистісних характеристик майбутнього чоловіка, бажаною кількістю дітей); отримання освіти (часто називається кілька можливих професій); наявність друзів; хороша робота, а також стосунки між людьми (довіра, розуміння, повага, взаємодопомога). Підлітки починають виокремлювати життєві пріоритети. Однак у наративних текстах немає аналізу того, як плани, цілі, мрії впливають на сьогоднішній момент, майбутнє у цьому віці ще занадто примарними і віддалене, але бачиться воно виключно успішним.

Спостерігається вираз авторської позиції, захист і відстоювання власних поглядів, інтересів. Вибудовування власної "Я-концепції" базується, **266** радше на особистих, й частково сімейних історіях. Отже, на наш погляд, у даному віці зарано говорити про широту часової перспективи і ретроспективи особистісного простору, оскільки підлітки не усвідомлюють того, наскільки події минулого зумовлюють сьогоднішню поведінку людини й наскільки плани та мрії впливають на реальну поведінку у теперішньому й на її актуальний автонаратив.

Таким чином, самототожність у наративах дітей підліткового віку характеризується: виділенням в текстах-наративах життєвих пріоритетів, проте майбутнє є примарним і віддаленим і зображається виключно успішним, теперішнє та майбутнє практично не пов'язані; вибудовуванням власної "Я-концепції", що базується здебільшого на особистих історіях і історіях значимих людей.

Суттєві відмінності в процесі дослідження виявлені і в проявах у наративах молодших школярів та підлітків такої характеристики особистісного досвіду як відкритість.

Одним з центральних психологічних новоутворень молодшого шкільного віку є орієнтація на групу ровесників. Зауважимо, що при задоволенні потреби у визнанні, успішності в навчальній діяльності серед дорослих і однолітків, дитина породжує емоційно-позитивний тип наративу. Таким чином, ставлення дитина до власного досвіду, його осмислення та інтерпретація зумовлені впливом зовнішніх соціальних чинників. В даному випадку ми маємо справу з подвійним впливом соціуму. З одного боку відкритість смислового простору дитини дає змогу усвідомити і прийняти той соціокультурний досвід, який транслює їй соціум. З іншого – залежність від впливу зовнішніх соціальних факторів може гальмувати, а іноді викривлювати усвідомлення дитиною власного досвіду і власної особистості. Нашу думку підтверджують і результати дослідження дитячих наративів, в яких цілі, очікування, перспективи, описані в дитячих текстах, як правило, нечіткі, змінні, досить нестабільні і найчастіше обумовлені ставленням соціуму до дитини.

Звернемо увагу на те, що в підлітковому віці осмислення минулого досвіду базується не на аналізі життєвих подій, а виключно на описі особистісних характеристик. Значна увагу в текстах надається проблемі нерозуміння дітей і дорослих та проблемі нерозуміння між однолітками. Центральне місце в описі теперішнього займає тема дружби, розкриття потреби у визнанні серед однолітків і максимальному відгородженню від впливу дорослого. Таким чином, можна говорити про "дозовану відкритість" соціуму. Зазвичай, приймається інформація лише від референтної групи однолітків чи дорослого, який користується авторитетом і довірою.

Дані особливості усвідомлення досвіду пов'язані, насамперед, із тим, що у підлітка з'являється своя позиція, яка відображена у бажанні, щоб дорослі ставилися до нього, як до рівного, однак водночас він потребує більше прав, ніж приймає на себе обов'язків та у запереченні будь-якого контролю з боку дорослого.

267

Самооцінка підлітка ще достатньо суперечлива й не достатньо цілісна внаслідок чого виникає багато невмотивованих вчинків, суперечливих думок, необгрунтованих висновків. Тому наративи підлітків часто не завершені.

Таким чином відкритість у досліджуваних підліткового віку проявляється як "дозована" відкритість соціуму, при цьому осмислення досвіду базується не на аналізі життєвих подій, а переважно на описі особистісних характеристик. На відміну від підлітків для дитини молодшого шкільного віку характерна відкритість дитини соціуму і залежність від нього; осмислення, інтерпретація та ставлення дитини до власного досвіду обумовлені впливом зовнішніх соціальних факторів. Відкритість дає можливість осмислювати не лише власний досвід, але й соціокультурний.

Цікавим, на наш погляд є те, що розвиток несуперечливості як характеристики особистісного досвіду у досліджуваних молодшого шкільного та підліткового віку залежить від розвитку інтелектуальної сфери та особливостей мислительних процесів

За наявності високого рівня інтелектуального розвитку дитина молодшого шкільного віку породжує наратив з власним сюжетом, описуючи свої життєві події. В своїй історії молодший школяр розкриває власні проблеми, робить спроби їх переосмислення і намагається самостійно окреслити шляхи їх вирішення. Сформованість довільності психічних процесів та високий рівень інтелектуального розвитку дитини забезпечує також породження зв'язного тексту, що має завершений сюжет.

Максималізм, який властивий підлітку, не дає можливості для переосмислення і реконструювання власного досвіду. При цьому підлітки породжують наративи зі своїм власним сюжетом, описуючи емоційно-значимі життєві події. Дитина розкриває власні проблеми, але, зазвичай, це проблеми у взаєминах із ровесниками і дорослими. Занурюючись в емоційні переживання подій, вона не в змозі розширити межі сприйняття даної події. Крім того, залежно від ситуації і тієї аудиторії, для якої призначена дана історія, наративи відрізняються як подіями, так і емоційною оцінкою життєвих подій. Таким чином, наративи підлітків відрізняються зв'язністю, але не завжди їх можна охарактеризувати як цілісний і несуперечливий текст. Таким чином, несуперечливість у наративах досліджуваних підліткового віку зумовлена тим, що: максималізм підлітка не дає можливості переосмислення і реконструювання власного досвіду; усвідомлення досвіду великою мірою залежить від референтного оточення, для якого підліток малює той образ і з тим життєвим досвідом, який буде прийнятий і схвалений групою.

В молодшому шкільному віці у дитини формується усвідомлена і узагальнена самооцінка, однак її формування великою мірою зумовлено ставленням оточуючих та успішністю дитини у провідній діяльності. Тому у даному віці зарано говорити про наявність такої характеристики **268** особистісного досвіду, як самоцінність, що передбачає усвідомлення своєрідності і унікальності власного життя. Однак у наративах дітей з'являються оціночні характеристики, як власної особистості, так й інших героїв, описаних у текстах.

На наш погляд, зарано говорити про сформовану самоцінність, як характеристику особистісного досвіду у дітей молодшого шкільного віку, оскільки внаслідок недостатнього досвіду і залежності від соціального оточення немає усвідомлення унікальності власного життя.

В нашому дослідженні ми вже звертали увагу на те, що в історіях підлітків немає цілісності, отже, немає цілісності й у сприйнятті власного досвіду. Можливо, це зумовлено й особливостями підліткових реакцій на соціум: емансипацією, групуванням, імітацією. Тобто, з одного боку, підліток усвідомлює себе, як відмінного від батьківських образів суб'єкта, що є продуктом свого минулого й майбутнього і здатного до самостійного вибору, з іншого - авторитет особи, визнаний ап'орі, становить ту

передумову, на основі якої буде зроблений висновок не лише про особистісні особливості підлітка, а й проінтерпретовані події його життя.

Наратив підлітків насичений оцінними характеристиками, як особистісними, так і характеристиками інших героїв. В описі з'являються елементи відображення унікальності власної історії ("життя мені дано для того, щоб я чогось навчився"), але при цьому історія життя не пов'язана з соціокультурними контекстом, усвідомлюється і відображується лише той досвід, який емоційно важливий і значимий (перше кохання, зрада, друзів, непорозуміння з батьками, неприйняття однолітками, втрати, які пережила дитина, інтереси, які приймаються і підтримуються серед однолітків, особисті якості, якими часто підліток хизується тощо.)

Ми вважаємо, що у підлітків, як і у молодших школярів самоцінність не сформована. Однак у наративах досліджуваних підліткового віку з'являються елементи відображення унікальності власної історії.

Зауважимо, що історія життя не пов'язана з соціокультурними контекстом, усвідомлюється і відображається лише той досвід, який емоційно важливий і значущий.

Таким чином, знаючи особливості інтерпретації та розуміння власного досвіду дітьми молодшого шкільного віку та підлітками, психолог відкриває для себе можливість для побудови ефективної тренінгової програми, спрямованої на розвиток особистості дитини.

Література:

1. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н.В. Чепелевої. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 276 с.